

De reconstructie van een crimineel verleden

Hoe ga ik op zoek in de archieven van het gerecht en het gevangeniswezen?

Paul Drossens, diensthoofd Rijksarchief Gent

Het Rijksarchief bewaart de historische archieven van de rechterlijke macht en het gevangeniswezen. In deze bijdrage willen we de inhoudelijke rijkdom van deze bestanden onder de aandacht brengen en wijzen op een aantal onderzoekspistes. De archieven bieden onder meer de mogelijkheid om de criminaliteit in een gemeente in de negentiende en twintigste eeuw in kaart te brengen, alsook het gerechtelijke en penitentiaire verleden van een 'criminele' voorouder te achterhalen.

Vooraleer de zoektocht aan te vatten, zijn noties over gerechtelijke organisatie, strafrechtspleging en strafuitvoering geen overbodige luxe. Centraal staat de vraag welke instelling op een bepaald moment bevoegd is. Dit artikel behandelt eerst de gerechtelijke instanties en vervolgens de strafinrichtingen. Na het institutionele luik komen telkens de voornaamste archiefbronnen aan bod. Ter conclusie volgt een case van een moordzaak waarin de verschillende stappen van de gerechtelijke procedure en de strafuitvoering worden doorlopen, met vermelding van de bronnen die hieruit voortvloeien.

DE GERECHTELIJKE ORGANISATIE IN STRAFZAKEN

De oorsprong van de huidige gerechtelijke organisatie situeert zich in de Franse tijd. Na de inlijving van de Verenigde Departementen (de Oostenrijkse Nederlanden en het Land van Luik) in oktober 1795 schaffen de Fransen de gerechtelijke structuur van het ancien régime af en vervangen die door hun model. In strafzaken zetelt in ieder kanton de vrederechter als politierechter. In elk departement bestaan er daarnaast een aantal correctionele politierechtbanken en een criminele rechtbank. Op het hoogste niveau zetelt in Parijs sinds 1790 de Rechtbank van Cassatie, vanaf 1804 het Hof van Cassatie genoemd. Onder het Consulaat wordt met de grondwet van 22 frimaire jaar VIII (13 december 1799) een nieuwe gerechtelijke organisatie ingevoerd die *mutatis mutandis* tot op heden bestaat. De correctionele politierechtbanken worden in 1800 afgeschaft en in elk gerechtelijk arrondissement vervangen door een rechtbank van eerste aanleg, met burgerlijke en correctionele kamers, die respectievelijk de burgerlijke en correctionele rechtbank vormen.

De departementale criminele rechtbanken worden in 1804 omgevormd tot criminele hoven, die op hun beurt in 1811 worden vervangen door tijdelijke rechtscolleges, de hoven van assisen. Het Wetboek van Strafvordering van 1808, dat vandaag nog steeds van kracht is, creëert de functie van onderzoeksrechter en voorziet in een raadkamer op het niveau van de rechtbank van eerste aanleg en een kamer van inbeschuldigingstelling bij het hof van beroep.

De Belgische Grondwet van 1831 behoudt de Napoleontische instellingen en stelt het Hof van Cassatie in als hoogste rechtscollege. De hoven van assisen, één per provincie, die onder het Nederlandse bewind zonder jury zetelen, fungeren opnieuw met een jury. Naast de hoven van beroep van Brussel en Luik, opgericht in 1800, functioneert voortaan ook een hof van beroep in Gent. In 1975 worden twee nieuwe hoven van beroep opgericht in Antwerpen (voor de provincies Antwerpen en Limburg) en Bergen (voor de provincie Henegouwen). Het rechtsgebied van het hof van beroep te Brussel is vandaag beperkt tot de provincies Vlaams-Brabant, Waals-Brabant en het tweetalig gebied Brussel-Hoofdstad.

“De oorsprong van de huidige gerechtelijke organisatie situeert zich in de Franse tijd.”

Het hof van beroep van Gent is bevoegd voor Oost- en West-Vlaanderen en het rechtsgebied van het hof te Luik omvat de provincies Luik, Namen en Luxemburg.

Om de werkdruk bij de vrederechters die als politierechter zetelen enigszins op te vangen, ontstaan vanaf 1911 in grote agglomeraties vredegerechten met een exclusieve bevoegdheid in strafzaken, die territoriaal bevoegd zijn voor meerdere gerechtelijke kantons. Dergelijke autonome politierechtbanken worden opgericht in Brussel (1911), Antwerpen (1913), Luik (1929), Gent (1960), Brugge (1963) enz. Met de invoering van het Gerechtelijk Wetboek in 1970 zien twintig nieuwe politierechtbanken het licht. Aan de strafrechtelijke bevoegdheid van vrederechters komt uiteindelijk een einde in 1995. Sindsdien hebben de politierechtbanken een nieuwe functie en structuur en zijn zij ingericht op het niveau van het gerechtelijk arrondissement.

WELK RECHTSCOLLEGE IS BEVOEGD?

In strafzaken is de aard van het misdrijf bepalend voor de bevoegdheid van de strafgerechten. In het Belgische strafrecht wordt een onderscheid gemaakt tussen overtredingen, wanbedrijven en misdaden. Dit zijn misdrijven die strafbaar zijn met respectievelijk een politiestraf, een correctionele straf en een criminele straf. De politierechtbank is bevoegd voor de berechting van overtredingen. De correctionele rechtbank doet in principe uitspraak over wanbedrijven. De jury van het hof van assisen is bevoegd voor politieke misdrijven, drukpersmisdrijven en misdaden.

Met uitzondering van de zaken waarin een rechtscollege uitspraak doet in eerste en in laatste aanleg (het hof van assisen) is er steeds hoger beroep mogelijk. Tegen de vonnissen van de rechtbanken van eerste aanleg kan beroep worden aangetekend bij de hoven van beroep. De correctionele kamers van de rechtbanken van eerste aanleg zijn bevoegd voor het beroep tegen de vonnissen van de politierechters.

Om de eenheid van rechtspraak te waarborgen en om toe te zien op een correcte toepassing van de wet is een Hof van Cassatie opgericht dat bevoegd is voor heel België. Het hof zetelt te Brussel en oordeelt niet in feite maar alleen in rechte, dit wil zeggen dat ze zelf geen uitspraak ten gronde doet. Bij het hof kunnen de in laatste aanleg gewezen vonnissen en arresten van hoven en rechtbanken worden aangevochten wegens overtreding van de wet of schending van de voorgeschreven normen. Wanneer het hof een rechtsschending vaststelt, verbreekt het in een cassatiearrest de bestreden rechterlijke beslissing en verwijst het de zaak voor een nieuwe beoordeling ten gronde naar een andere rechtsinstantie van gelijke rang en hoedanigheid als diegene die de verbroken beslissing heeft gewezen.

De aard van de zaak bepaalt welk rechtscollege bevoegd is. Een ander criterium dat hierbij speelt, is de plaats van het misdrijf. Elk rechtscollege is slechts bevoegd binnen een bepaalde territoriale omschrijving. Voor de politierechtbanken is dit het kanton (tot 1995), voor de correctionele rechtbanken het arrondissement, voor de hoven van beroep het rechtsgebied, voor de assisenhoven de provincie en voor het Hof van Cassatie het hele rijk.

VOORWERP	EERSTE AANLEG	HOGER BEROEP
Overtredingen	Politierechtbank	Correctionele rechtbank
Wanbedrijven	Correctionele rechtbank	Hof van beroep
Misdaden, drukpersmisdrijven en politieke misdrijven	Hof van assisen	/

Een gerechtelijke procedure kan in België hoogstens op drie niveaus worden gevoerd: de dubbele aanleg (eerste aanleg en hoger beroep) en cassatie.

Rechtbank van Politie
TE AALST.

PARKET

nr. 46

PRO JUSTICIA.

Van wege de Wet en den Koning.

Wij, Jan-Baptist VERVOORT, Commissaris van politie te Aalst, vervullende het ambt van Openbaar Ministerie bij de Rechtbank van Politie te Aalst, rechterlijk Arrondissement Dendermonde.

Lasten en bevelen aan alle Deurwaarders, daartoe gemachtigd en aanzocht overeenkomstig de wet, te dagvaarden:

1. Daens August aalst, 60 jaren, priester, molenstraat 70. zelf
2. Daens Gilbert-frans, 47 jaren, drukker, chipolla. wille Baten
3. Depraetereit Jan 33 jaren, leuwer, Postweg 117. zelf
4. De Hauwere Prosper-frans, 32 jaren, leuwer, Gentschestraat 37. inker Mare
5. Heysaert frans alexandre, 41 jaren, reiziger, Schwemonidichestraat 13.
6. Van Schuylenbergh Henri 37 jaren, magazijnier, Windmolenstraat 45. wille Baten
7. De Paupe, Karel Emiel, 35 jaren, leuwer, Hoogstraat 17. zelf
8. Van der Kove Louis Jan marie, 34 jaren, bakker, Scherrestaat 46. zelf
9. Boone Pheles Leopold, 19 jaren, loodgiemaker, Prabantstraat 1. zelf

De politierechtbank van Aalst veroordeelt op 30 juni 1899 priester Adolf Daens, zijn broer Pieter en 19 anderen omdat ze zonder toelating van de burgemeester door de straten van Aalst zijn getrokken met muziek, gezang en geschreeuw. In beroep doet de correctionele rechtbank van Dendermonde in deze zaak een uitspraak, die het Hof van Cassatie kort erna verbreekt. Het proces moet bijgevolg worden overgedaan voor de correctionele rechtbank van Gent.

© Rijksarchief

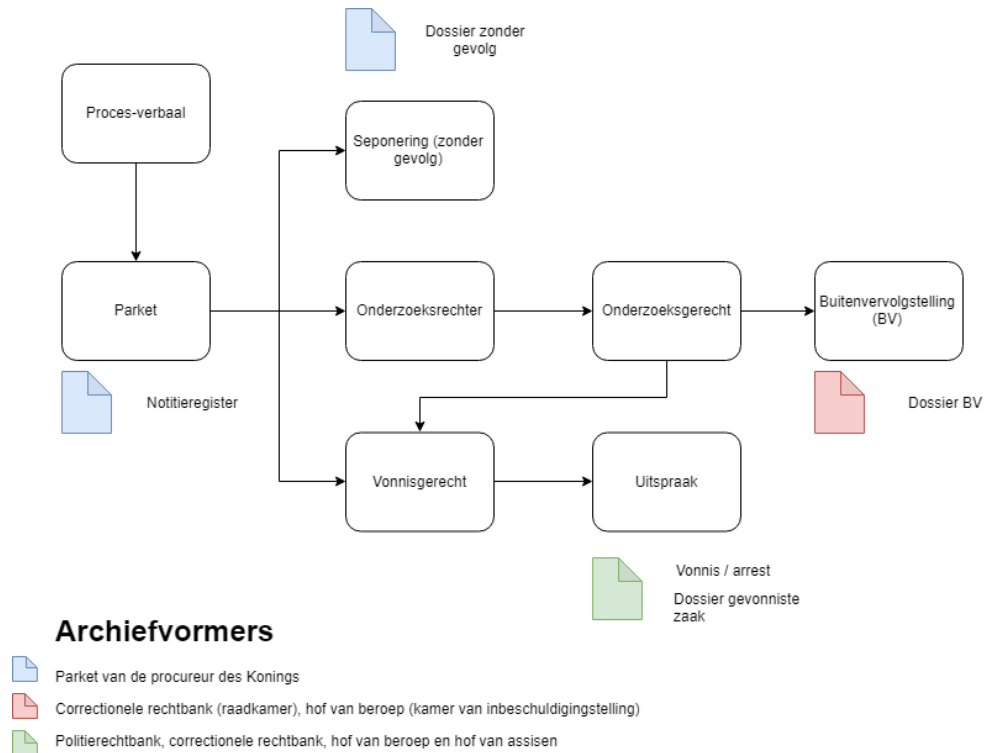
Niet alle strafbare feiten komen voor een rechtbank. Het openbaar ministerie (de procureur des Konings) beslist of het een strafvervolging instelt, dan wel of het afziet van vervolging (seponering). Van vervolging wordt bijvoorbeeld afgezien indien in de loop van het onderzoek de dader niet wordt gevonden of indien de dader wel gekend is, maar het parket de vervolging niet opportuun acht, bijvoorbeeld bij weinig ernstige feiten. De procureur des Konings kan iemand rechtstreeks voor de rechtbank dagvaarden.

Voor misdaden en vele wanbedrijven voert de onderzoeksrechter een gerechtelijk onderzoek, waarna de onderzoeksrechter (de raadkamer bij de rechtbank van eerste aanleg en de kamer van inbeschuldigingstelling bij het hof van beroep) oordelen of er al dan niet voldoende schuld aanwijzingen bestaan. Deze onderzoeksgerechten kunnen beslissen tot buitenvervolginstelling, wanneer uit het onderzoek blijkt dat de feiten geen misdrijven opleveren, dat er onvoldoende bezwaren zijn tegen de verdachte of wanneer de strafvervolging onontvankelijk of vervallen is, bijvoorbeeld door verjaring. Zijn er voldoende bezwaren tegen de verdachte dan verwijst

het onderzoeksgerecht de zaak naar het bevoegde vonnisgerecht dat over de grond van de tenlastelegging oordeelt en de straf bepaalt.

WAT ZIJN DE VOORNAAMSTE BRONNEN?

Aan de hand van het schema van de strafprocedure is het mogelijk de voornaamste bronnenreeksen en hun vindplaats (de archieven van de diverse actoren) te visualiseren. Een misdrijf moet steeds ter kennis komen van het openbaar ministerie. Elke klacht of aangifte wordt in de vorm van een proces-verbaal aan het parket overgemaakt, ingeschreven in het notitieregister en leidt tot de opening van een dossier. Afhankelijk van wat er verder mee gebeurt, zijn er strikt gezien drie soorten: de dossiers zonder gevolg ('sepodossiers'), de dossiers met een beschikking tot buitenvervolginstelling en de dossiers die tot een veroordeling of vrijspraak leiden. Indien de zaak voor het vonnisgerecht verschijnt, zal hier een vonnis of arrest worden geveld.

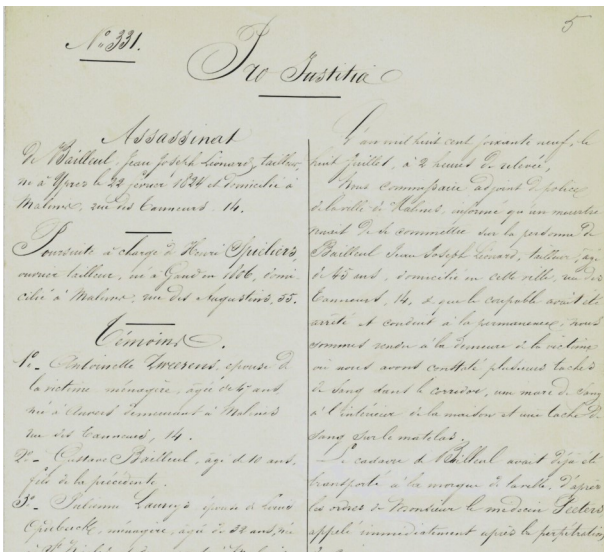

Indien enkel de datum en plaats van een misdrijf zijn gekend, biedt het notitieregister van het parket soelaas. Dit register geeft een overzicht van de criminaliteit in een arrondissement en biedt de mogelijkheid alle of bepaalde misdrijven in een gemeente op te sporen. Het informeert ook over het gevolg dat aan elke zaak is gegeven, wat essentieel is om het gerechtelijk dossier terug te vinden. Van ieder misdrijf wordt normaliter volgende informatie genoteerd: het notitienummer, de namen van dader(s) en slachtoffer(s), de aard van de feiten, de datum van de feiten, van de opmaak van het proces-verbaal en van de ontvangst van het proces-verbaal bij het parket, de verbaliserende ambtenaar, de beslissing om de zaak zonder gevolg te klasseren (bij seponering), de beschikking van het onderzoeksgerecht om de zaak buitenvervolg te stellen of de datum van het vonnis indien de zaak verschijnt voor de rechtbank.

De minuten van vonnissen en arresten zijn steeds op datum van uitspraak geordend. De arresten van de hoven van assisen zijn heel uitgebreid, de vonnissen van de politierechtbank en de correctionele rechtbank zijn eerder beknopt en vermelden, op voorgedrukte bladzijden, enkel de essentie: de namen van dader(s) en slachtoffer(s), de plaats, aard en datum van het misdrijf, de artikelen van het strafwetboek die van toepassing zijn en de uitspraak.

Ook de rechtsplegingsdossiers verschillen van inhoud en omvang. Dossiers van zonder gevolg geklasseerde zaken van het parket en de meeste dossiers van de politierechtbank bevatten vaak weinig meer dan het proces-verbaal waarin de feiten zijn beschreven. Inhoudelijk zijn de dossiers van de zaken die het voorwerp uitmaken van een gerechtelijk onderzoek veel rijker. Deze dossiers bevatten alle stukken die in de loop van het onderzoek zijn aangelegd: processen-verbaal van verhoor van de verdachte(n) en van getuigen, inlichtingenbulletins van de plaatselijke overheid, verslagen van deskundigen, nota's van de onderzoeksrechter, plaatsbeschrijvingen, schetsen en plattegronden van de plaats delict, inbeslaggenomen stukken, enz. Vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw duiken de eerste foto's op, maar het duurt tot het interbellum vooraleer in de meeste dossiers foto's zitten. Verschijnt de zaak voor een vonnisgerecht komen daar nog de beschikking van het onderzoeksgerecht, stukken met betrekking tot het proces en een afschrift van het vonnis of arrest bij. De dossiers bieden de mogelijkheid om te reconstrueren wat er is gebeurd, maar geven vaak ook een diepgaand beeld van de dader: motieven en beweegredenen, achtergrond, milieu en gezinssituatie.

De dossiers van de correctionele rechtbanken en van de hoven van beroep hebben betrekking op bedreigingen, slagen en verwondingen, openbare zedenschennis, diefstal, ambtsmisdrijven begaan door ambtenaren, fraude, laster en eerroof, smaad aan de politie, valsheid in geschrifte, gebruik van een

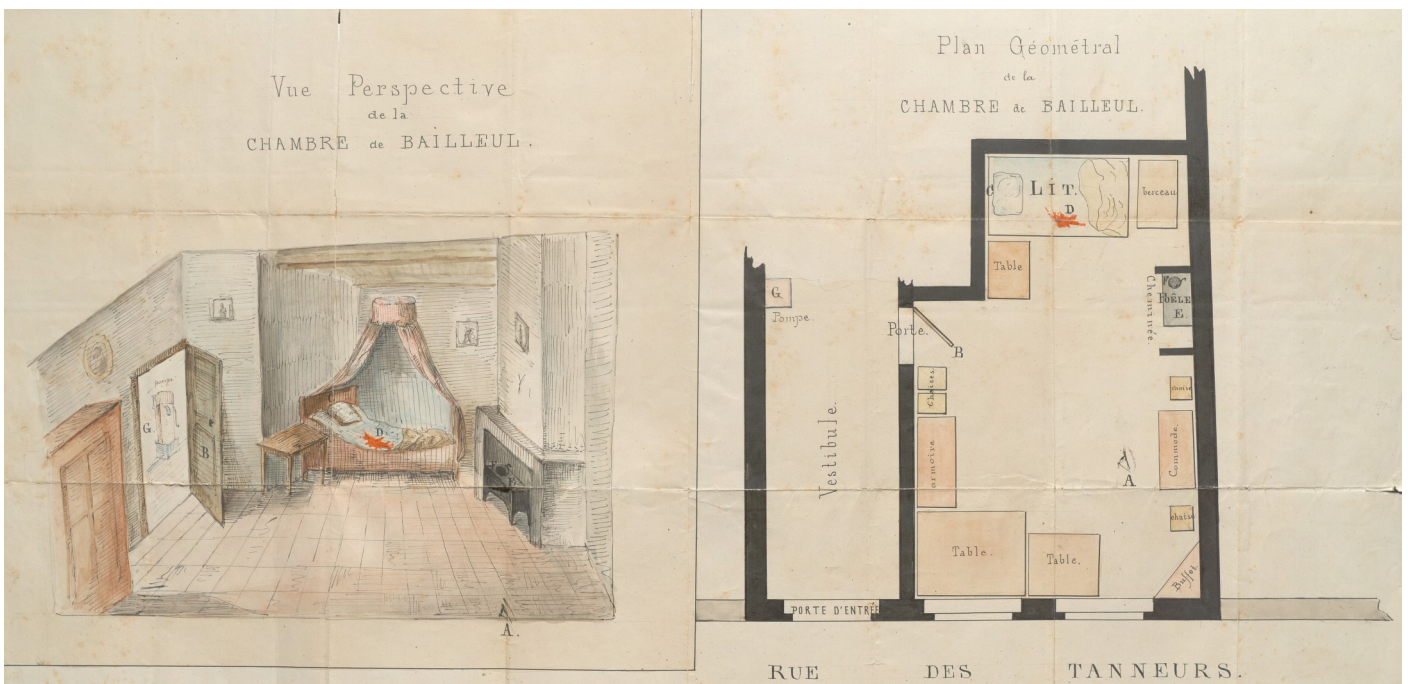

Dit proces-verbaal brengt de moord op Jean Bailleul ter kennis aan het parket.
© Rijksarchief

valse naam, in geschrifte, gebruik van een valse naam, onwettig uitoefenen van de geneeskunde, ontucht en houden van een bijzit, kinderverwaarlozing, hanengevechten, illegaal stoken van alcohol enz. In het archief van de correctionele rechtbank zitten ook dossiers inzake verkeersongevallen met een dodelijke afloop, die vandaag de bevoegdheid zijn van de politierechtbank. Dossiers over arbeidsongevallen,

kinderarbeid en het niet respecteren van de werkuren bieden een onvermoede kijk op de arbeidsomstandigheden en de positie van het kind aan het einde van de negentiende eeuw.

Het meest tot de verbeelding sprekend zijn natuurlijk de assisendossiers. De bronwaarde van deze dossiers betreffende seksuele delinquentie, vermogensdelicten, moord en doodslag, brandstichting, diefstal met verzwarende omstandigheden, politieke misdrijven, machtsmisbruik door veldwachters en verstoring van de openbare orde is enorm. Deze dossiers zijn vooral voor lokaal historisch onderzoek gegeerde bronnen omwille van hun detailrijkdom en volledigheid. Het is niet uitzonderlijk dat aan de hand van een lijvig assisendossier over een moord, een zware mishandeling of bendecriminaliteit zowat alle aspecten van de lokale samenleving uit de doeken worden gedaan. De getuigenissen en verklaringen van huispersoneel, leerjongens, seizoen- of fabrieksarbeiders, prostituees, ongehuwde moeders, jaloezse echtgenoten, slachtoffers van incest en verkrachting belichten zoals geen andere bron de sociale werkelijkheid, de leef- en werkomstandigheden, de menselijke gedragingen en mentaliteit. Naast de processen-verbaal van de ondervraging van de beschuldigde en de getuigen maken de akte van beschuldiging, de stukken betreffende de samenstelling van de jury, het zittingsverslag en de vragen aan en antwoorden van de jury het mogelijk het proces minutieus te herbeleven.

Assisendossiers bevatten vaak mooie, getekende plattegronden van de plaats delict.
© Rijksarchief

Op de arresten en dossiers van de Vlaamse hoven van assisen bestaan nadere toegangen, opgesteld door vrijwilligers, griffiepersoneel of medewerkers van het Rijksarchief, waarmee het mogelijk is deze rijke archieven eenvoudig te doorzoeken op naam van dader of slachtoffer, datum van arrest of van de feiten, aard en plaats van het misdrijf, de strafmaat enz. Zo kan je heel snel nagaan of er ooit een familielid voor assisen is verschenen, welke misdaden er sinds de Franse tijd zijn gepleegd in de eigen gemeente of onderzoek verrichten naar specifieke misdaden zoals brandstichting of oudermoord in een bepaalde provincie of regio. Ook op de vonnissen en dossiers van een aantal correctionele rechtbanken (Antwerpen, Brugge, Gent en Leuven) worden momenteel nadere toegangen aangelegd. Voor zover ze betrekking hebben op zaken jonger dan 100 jaar zijn deze toegangen echter niet vrij raadpleegbaar.

HIATEN

Niet alle gerechtelijke archieven hebben de tand des tijds goed doorstaan. In Vlaanderen zijn heel wat gerechtsgebouwen getroffen door brand of bombardementen: Dendermonde (1914), Ieper (1914), Leuven (1914), Hasselt (1918), Oudenaarde (1918), Gent (1926) en Kortrijk (1938 en 1944). Daarnaast vertonen veel gerechtelijke archieven hiaten door wanbeheer en onoordeelkundige vernietigingen.

DE DOORBRAAK VAN DE GEVANGENISSTRAF EN DE PENITENTIAIRE ONTWIKKELING

Vrijheidsberoving als straf is een relatief recent fenomeen. In het ancien régime dient de gevangenis voornamelijk voor de hechtenis van personen tijdens het onderzoek en het proces. De effectieve straffen zijn verbanning, de vermogensstraf, de ontterende straf (zoals de schandpaal), de lijfstraf of de doodstraf. Aan het einde van de achttiende eeuw komt hier onder invloed van de Verlichting geleidelijk aan verandering in. Onder het Oostenrijkse bewind richten de Staten van Vlaanderen en van Brabant tuchthuizen op in respectievelijk Gent en Vilvoorde. Deze inrichtingen gelden op dat moment als het prototype van de moderne gevangenis. Gevangenen worden opgesloten volgens geslacht, leeftijd en gepleegd feit, werken overdag in gemeenschap en verblijven 's nachts in afzondering.

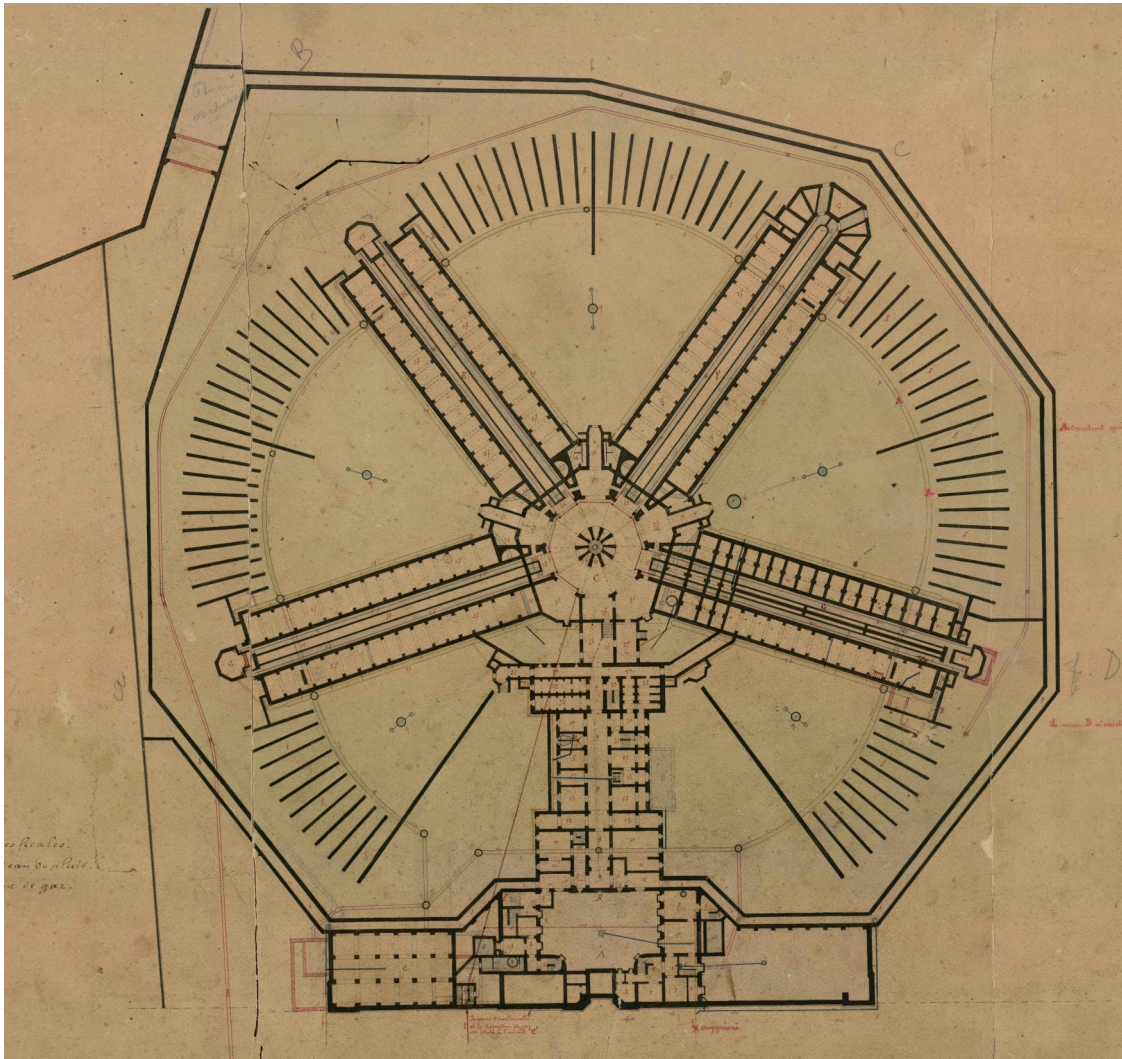
De doorbraak van de gevangenisstraf in de strafwetgeving vindt plaats in de Franse periode. Tegelijk wordt hier ook het Franse model voor het gevangeniswezen ingevoerd, dat nauw aansluit bij de nieuwe gerechtelijke organisatie. Bij elk vredegerecht (politie rechtbank) is er een politiegevangenis of amigo voor personen veroordeeld tot een politiegevangenisstraf.

In elk gerechtelijk arrondissement bestaat een arresthuis (*maison d'arrêt*) voor verdachten en beklaagden. In de stad waar de criminele rechtbank (het latere hof van assisen) zetelt, is tevens een justitiehuis (*maison de justice*) voor beschuldigen. Veroordeelden tot een correctionele straf van maximaal een jaar verblijven in een verbeterhuis (*maison de correction*). In de tuchthuizen van Gent en Vilvoorde komen veroordeelden tot een straf van meer dan een jaar terecht.

Onder het Nederlandse bewind wijzigt er relatief weinig. Voor verdachte en beschuldigde militairen bestaat voortaan een provoosthuis (*maison prévôtale*). Veroordeelden tot een politiegevangenisstraf worden in een huis van bewaring (*maison de dépôt*) opgesloten. Hier verblijven ook gegijzelden wegens schulden, passanten en burgerlijk veroordeelden. De arrest-, justitie-, provoost- en verbeterhuizen zijn vaak in eenzelfde gebouw ondergebracht. In de gevangnissen heerst een gemeenschapsregime, waarbij van een strikte scheiding tussen mannen, vrouwen en kinderen vaak geen sprake is. De toestand van de penitentiaire infrastructuur en het gevangenisregime van de gedetineerden tijdens het Franse en Nederlandse bewind zijn ronduit erbarmelijk. De gevangnissen zijn overbevolkt, er heerst promiscuïteit en de leefomstandigheden zijn beneden alle peil.

Een **verdachte** is de persoon tegen wie een strafrechtelijk onderzoek loopt. Vanaf de verwijzing naar het vonnisgerecht spreekt men van **beklaagde** (persoon die naar de politierechtbank of correctionele rechtbank wordt verwezen) of **beschuldigde** (persoon die voor het hof van assisen moet terechtstaan).

Cellulaire gevangnissen, zoals de Nieuwewandeling, worden vanaf het midden van de 19de eeuw de norm in België. © Rijksarchief

Edouard Ducpétiaux, die in het pas onafhankelijke België is aangesteld als inspecteur-generaal van de gevangnissen en weldadigheidsinstellingen en die functie blijft uitoefenen tot aan zijn vrijwillig ontslag in 1861, brengt hier verandering in door stapsgewijs een reeks hervormingen uit te voeren. Hij introduceert in België een uniform toegepast gevangenisregime gebaseerd op het principe van de cellulaire afzondering. De invoering en veralgemening van het cellulair regime gaat gepaard met een groots bouwprogramma. Tussen 1844 en 1875 worden niet minder dan 24 cellulaire gevangnissen in gebruik genomen.

De Belgische gevangenisstructuur ondergaat weinig wijzigingen. De bevolking van de arrest- en justitiehuisen en van het huis van bewaring verandert niet. In het provoosthuis worden naast beklagde en beschuldigde militairen ook veroordeelde militairen opgesloten.

Veroordeelden tot een korte correctionele gevangenisstraf komen terecht in het strafhuis (*maison pour peines*).

Aanvankelijk staan de gevangnissen van Gent, Hemiksem (tot 1867) en Vilvoorde (tot 1871) in voor de opsluiting van veroordeelden tot een criminele of lange correctionele gevangenisstraf. Hierna komt deze categorie van gedetineerden terecht in de centrale gevangenis van Gent (tot 1935) of Leuven (vanaf 1860). De hulpgevangnissen, in de hoofdplaats van elk gerechtelijk arrondissement, zijn bestemd voor veroordeelde of aangehouden gedetineerden van beide geslachten. Zij fungeren als arresthuis, provoosthuis, huis van bewaring, strafhuis en, in de steden waar het hof van assisen zetelt, als justitiehuis. In de inrichtingen die gedetineerden van beide geslachten ontvangen, is de gevangenis in twee kwartieren verdeeld, één voor mannen en één voor vrouwen.

WAAR VIND IK EEN GEDETINEERDE TERUG?

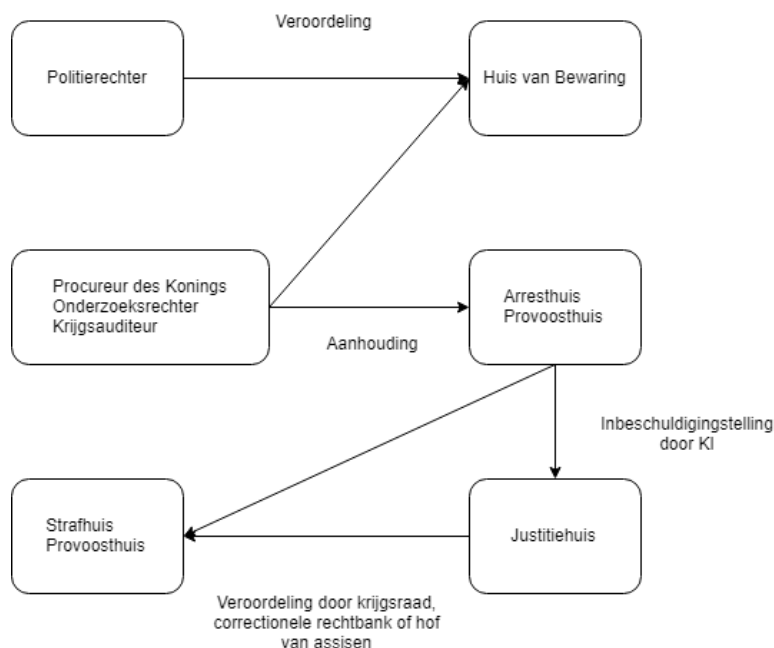
Bij gerechtelijke archieven is het noodzakelijk de plaats, aard en datum van het misdrijf te weten om na te gaan welke rechtbank bevoegd is. Bij gevangenisarchieven ligt het iets moeilijker om te antwoorden op de vraag in welke gevangenis (sen) een gedetineerde verbleef. Een veroordeelde gedetineerde kan in principe in het hele land terecht komen. Een verdachte, beklagde of beschuldigde is eenvoudiger terug te vinden aangezien die in het arresthuis, provoosthuis of justitiehuis is opgesloten van het arrondissement of de provincie waar de feiten zijn gepleegd.

De gevangenisrol is de bron bij uitstek om mee van start te gaan. Elke persoon die in een gevangenis verblijft, zelfs al is het maar voor enkele dagen, wordt in een rol ingeschreven. Indien je enkel op de hoogte bent van de plaats en datum van het gepleegde feit is het aangewezen de zoektocht te starten met de rol van het arresthuis van de arrondissementale gevangenis. Gedetineerden worden steeds in chronologische volgorde ingeschreven op datum van aankomst. In de rechterkolom staat wanneer en waarom de gedetineerde uiteindelijk de afdeling verlaat. De persoon kan in vrijheid worden gesteld, in gevangenschap zijn overleden of naar een andere gevangenis of gevangenisafdeling zijn overgebracht. Bij een overplaatsing moet het onderzoek via een andere rol worden voortgezet aan de hand van de al vergaarde informatie. Zo is de dag van uitschrijving in de ene afdeling veelal de dag van inschrijving in de nieuwe afdeling. Op de meeste gevangenisrollen bestaan alfabetische tafels (klappers) op naam van de

gedetineerde. Aan de hand van de verschillende rollen is het relatief eenvoudig om de penitentiaire loopbaan van een voorouder te reconstrueren.

Tot aan het begin van de twintigste eeuw bieden de rollen van de verschillende gevangenis-afdelingen waardevolle informatie over de identiteit van de gedetineerden, hun burgerlijke stand, beroep, geloofsovertuiging, de reden van opsluiting en de opsluitingsduur. Ze bevatten ook uitgebreide persoonsbeschrijvingen met vermelding van lichaamslengte, kleur van haar en ogen, vorm van gezicht, mond, neus, lippen en kin en de aanwezigheid van littekens, tatoeages of andere opmerkelijke uiterlijke kenmerken.

Sinds het laatste kwart van de negentiende eeuw is voor elke gedetineerde ook een opsluitingsdossier aangelegd. Dit dossier volgt de gedetineerde telkens hij of zij naar een andere inrichting wordt overgebracht en zit in het archief van de gevangenis waar de betrokkene het laatst is opgesloten, op datum van invrijheidstelling. Opsluitingsdossiers bevatten alle administratieve stukken die betrekking hebben op de hechtenis en de invrijheidstelling, zoals het bevel tot aanhouding, een uittreksel van het vonnis, fiches van bezoeken en van de briefwisseling, rapportbriefjes, informatiebulletins van de lokale overheid, medische verslagen en stukken betreffende (vervroegde) invrijheidstelling. Uitzonderlijk bevatten ze egodocumenten, zoals brieven en tekeningen. Vanaf het midden van de twintigste eeuw zitten er foto's van de gedetineerde in het dossier.

Speliers, Henri
 fil de *Antoine Speliers* de *Brabant*
 et de *Isabelle Piromont* de *Brabant*
 né à *Gant*, province de *la Fl. a. b.*
 demeurant à *Waters*, province de *Brabant*
 appartient à la population *urbaine*
 profession d' *ouvrier tailleur*
 moyens d'existence *indépendant*
 état civil *Marié à Mathilde De Wilde*

5730

SIGNALEMENT.
 Agé de *63 ans* le *26 juin 1869* nez *droit*
 taille de *1 m. 60* mill. bouche *modérée*
 cheveux *grisnants* menton *léger*
 sourcils *id.* visage *ovale*
 front *léger* teint
 yeux *bleu foncé* *barbe grise*

Marques particulières.

Inscrit par suite (*) de *transport*

(*) Arrestation, transfert, mutation.

Persoonsbeschrijving van Henri Speliers in de rol van de afdeling voor veroordeelden tot een criminele straf in de centrale gevangenis van Gent. © Rijksarchief

Van veroordeelde gedetineerden waarvan de straf meer dan drie maanden bedraagt, houdt de gevangenisadministratie sinds het midden van de negentiende eeuw een moreel verslag bij in een register. Ze kan zo genadevoorstellen en, vanaf de wet-Lejeune van 1888, voorstellen tot voorwaardelijke invrijheidstelling motiveren. Het verslag beslaat twee volledige bladzijden. De linkerbladzijde verschafte informatie over burgerlijke stand, beroep, middelen van bestaan en gezinssituatie, scholing, geloofsovertuiging, gezondheidstoestand, gedrag, aanzien en strafrechtelijk verleden. Op deze bladzijde staat ook de plaats van het misdrijf, een beschrijving van de feiten waarvoor de gedetineerde is veroordeeld, de datum van de veroordeling, het rechtscollege dat de straf uitspreekt, de aanvang van de hechtenis en de duur van de straf. De rechterbladzijde is voorbehouden voor alle informatie met betrekking tot de hechtenis en de invrijheidstelling: gedrag tijdens de opsluiting, eventuele tuchtsancties, gevangenisarbeid en genademaatregelen. Het register vermeldt steeds het rolnummer en de datum van invrijheidstelling of ontslag, waardoor er steeds een link is met de rol van het strafhuis en het opsluitingsdossier. In 1924 wordt het register van morele verslaggeving vervangen door een dossier. De in totaal 122.854 morele dossiers van de jaren 1924-1952 berusten in het Algemeen Rijksarchief 2 - depot Cuvelier.

RAADPLEEGBAARHEID

Aangezien het bij uitstek heel privacygevoelige bronnen zijn, lenen gerechtelijke en penitentiaire archieven zich vooral voor onderzoek naar personen die leefden in de eerste helft van de 20ste eeuw of eerder. Documenten jonger dan 100 jaar zijn enkel raadpleegbaar mits toelating van de bevoegde instantie. Bij gerechtelijke archieven in strafzaken is dit de procureur-generaal bij het hof van beroep van het ressort; voor de archieven van de gevangenis beslist de Algemeen Rijksarchivaris of zijn gemachtigde.

CASE: IN DE VOETSPOREN VAN EEN MOORDENAAR

Op donderdag 8 juli 1869 pleegt de 63-jarige Henri Speliers een moord in Mechelen. Hij gaat rond 13u30 thuis langs bij zijn 45-jarige baas, Jean Joseph Bailleul, die hij na een schermutseling met een mes doodsteekt. De politiecommissaris komt ter plaatse en maakt een proces-verbaal op van de feiten. De zaak wordt ter kennis gebracht van het parket van Mechelen, die de moord in het notitieregister registreert. Een onderzoeksrechter wordt aangesteld en een gerechtelijk onderzoek opgestart. De getuigen worden verhoord, de dokter stelt de doodsoorzaak van het slachtoffer vast en stelt een verslag op en er wordt een beschrijving van de plaats van het misdrijf gemaakt. De dader is ondertussen gevat, ondervraagd en opgesloten in het arresthuis van de Mechelse gevangenis waar hij in de rol wordt ingeschreven en er een opsluitingsdossier wordt aangelegd.

Na afloop van het gerechtelijk onderzoek verschijnt de zaak voor de raadkamer van Mechelen. Aangezien het hier een moordzaak betreft, een misdaad, beveelt de raadkamer dat de stukken worden overgemaakt aan de procureur-generaal van Brussel opdat die de kamer van inbeschuldigingstelling bij het hof van beroep kan vragen de verdachte te verwijzen naar het hof van assisen. Henri Speliers wordt door dit onderzoeksgerecht in beschuldiging gesteld en moet dus verschijnen voor het hof van assisen van Antwerpen. Het rechtsplegingsdossier met alle stukken inzake het onderzoek verhuist naar Antwerpen waar het de basis vormt van het assisendossier.

TRIBUNAL
DE
1re INSTANCE
DE
MALINES.
CABINET
DE
JUGE D'INSTRUCTION.

AUDITION DE TÉMOIN
EN CAUSE

744

DE

Speliers, Henri

L'an mil huit cent soixante *un* le *douze* juillet, devant nous Juge d'Instruction de l'arrondissement de Malines, assisté de notre Commissaire-Greffier, soussigné, a comparu le témoin ci-après, lequel après nous avoir représenté *l'arrêté* lui donnée et avoir juré à l'aide de Dieu et de ses saints de dire toute la vérité, rien que la vérité, a déclaré n'être ni parent, ni allié, ni domestique d'aucun des prévenus et a, hors la présence *de lui* et séparément des autres témoins, sur nos interpellations, déposé comme suit :

Je me nomme : *Heveries, Antoinette, veuve Bouillet, Ménagère, Sœur de M. Canté, demeurant à Malines*

Speliers était un ancienne commis-garde de mon mari. Le trouvant sans ouvrage dans le courant de l'hiver dernier mon mari consentit à lui en donner. Il était convenu qu'il gagnerait cinq francs par semaine plus les mandats de son maître et du soir. Il gagnait ailleurs. Pendant un petit temps il s'égalaient avec son linge. De temps en temps il m'engageait lorsqu'on lui payait sa semaine à me présenter tout un franc, un franc et demi et quelque fois deux francs. Je lui achetait du linge ou des vêtements c'est ainsi qu'il m'a présenté plusieurs différentes sommes qui s'élevaient à cinq francs et qu'il destinait à acheter plus tard un paletot. A l'occasion

approuvé l'écriture des témoins ci-dessus.

Heveries
Jules de Santh
Speliers

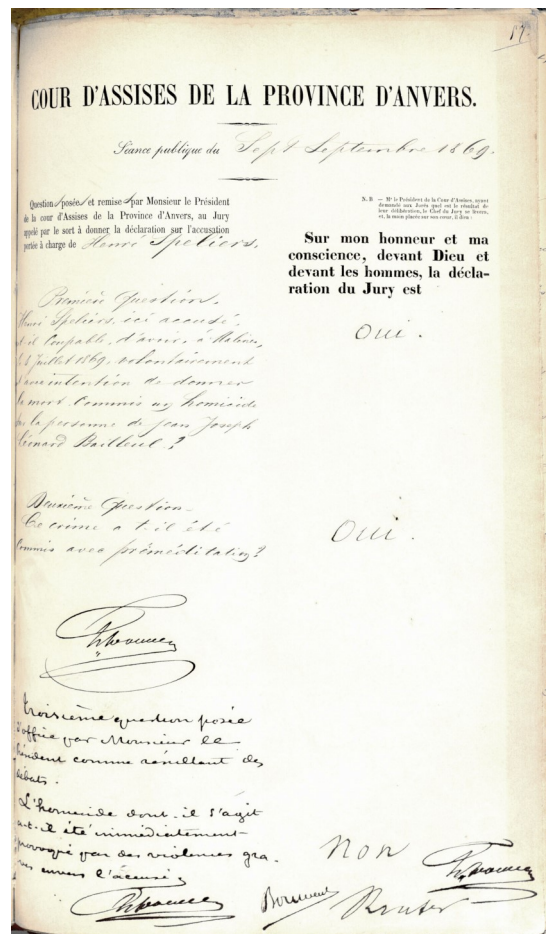
Speliers

Jules de Santh

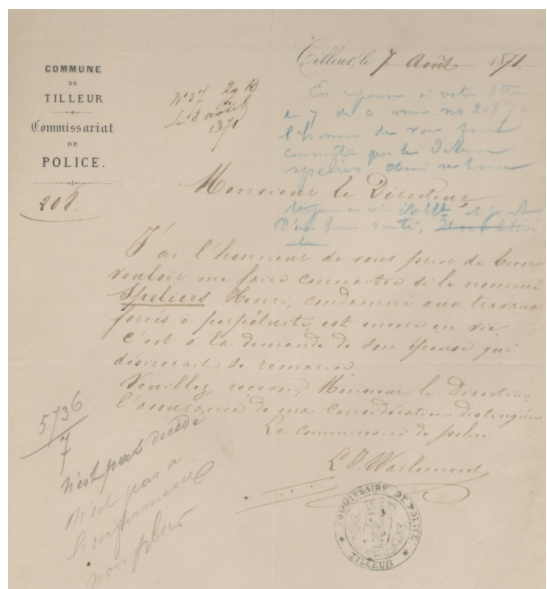
Proces-verbaal van verhoor van de vrouw van het slachtoffer waarin zij getuigt dat Speliers rond 11u30 tegen haar zegt: "Werke doen ik niet meer. Hier is mijn mes en daar moet uw man zijn leven bij laten eer het avond is". © Rijksarchief

Henri Speliers wordt overgebracht van het arresthuis van Mechelen naar het justitiehuis van de Antwerpse gevangenis, waar hij in de rol wordt geregistreerd. Zijn opsluitingsdossier reist met hem mee. Het proces neemt maar een dag in beslag. Bij de opening van de zaak voor het hof van assisen op 7 september 1869 wordt eerst de jury samengesteld. De akte van beschuldiging van het openbaar ministerie (de procureur-generaal) wordt voorgelezen, Speliers en de getuigen worden ondervraagd en het openbaar ministerie en de verdediging van Speliers voeren hun pleidooien. Hierna neemt de voorzitter het woord en legt de jury drie vragen voor, waarop zij met ja of neen moeten antwoorden. Heeft Speliers het slachtoffer vrijwillig gedood? JA. Heeft hij dit met voorbedachten rade gedaan? JA (het gaat dus om moord en niet om doodslag). Handelde Speliers uit wettige zelfverdediging? NEEN. Het hof en de jury veroordelen Speliers tenslotte tot de doodstraf en tot de kosten. Hij verliest ook zijn burgerlijke en politieke rechten. Speliers legt zich niet neer bij deze uitspraak en stelt cassatieberoep in. Het Hof van Cassatie bevestigt echter het arrest van het hof van assisen. De gerechtelijke procedure is hiermee afgerond en het strafdossier wordt afgesloten en opgenomen in het archief van het Antwerpse hof.

De uitspraak van het assisenhof wordt op 4 december 1869 bekend gemaakt door middel van een aanplakbrief op de markt van Antwerpen en van Mechelen. Hierop staat vermeld dat de doodstraf bij Koninklijk besluit is omgezet in levenslange dwangarbeid. Kort hierna verlaat Speliers het justitiehuis van Antwerpen en verhuist hij naar de centrale gevangenis van Gent, die op dat moment nog bestemd is voor veroordeelden tot dwangarbeid. Hij wordt geregistreerd in de rol van de afdeling voor veroordeelden tot een criminele straf. In Gent takelt Speliers geleidelijk aan af en hij overlijdt uiteindelijk op 20 mei 1883, twee weken voor zijn 77ste verjaardag. De briefwisseling en medische verslagen in zijn opsluitingsdossier, dat geklasseerd is op de dag van zijn overlijden, geven een kijk op zijn laatste levensjaren achter tralies. Bijkomende informatie is normaliter te vinden in de morele boekhouding, maar de registers van de morele verslaggeving zijn voor de centrale gevangenis van Gent pas vanaf 1898 bewaard.

De vragen die aan de jury in de zaak Bailleul zijn gesteld en de antwoorden van de jury. © Rijksarchief

Brief van 7 augustus 1871 waarin de gemeente Tilleur bij de gevangenisdirecteur van Gent informeert of Henri Speliers nog in leven is, op vraag van zijn vrouw die wil hertrouwen. © Rijksarchief

PRO JUSTITIA.

Extrakt naar luid van artikel 18 van het Strafwetboek.

VEROORDEELING TOT DE DOOD.

Bij arrest van het Hof van Assisen der provincie Antwerpen, zitting houdende te Antwerpen, uitgesproken den 7 September 1869, is de genaamde Henricus SPELIERS, oud 63 jaren, kleermakersgast, geboren te Gent, woonende te Mechelen, plichtig verklaard van moord.

Diensvolgens is voornoemde Henricus SPELIERS veroordeeld geweest tot de straf des doods en bij lijve tot de kosten van het proces.

Verders is voornoemde SPELIERS eeuwig ontzegd van het recht : 1° om openbare ambten of bedieningen te vervullen ; 2° van stemmen, van kiezen, van gekozen te worden ; 3° om eenig ordeteeken te dragen of eenigen titel van adeldom te voeren ; 4° om gezworene te zijn of deskundige, om bijzondere getuige of bevestiger te zijn bij de akten ; om in rechte te getuigen, anders dan ten einde aldaar enkele inlichtingen te geven ; 5° om deel te maken van eenigen familierraad, om geroepen te worden tot de bediening van voogd, toezienden voogd of curator, tenzij over zijne kinderen en op het eensluitend advies van den familierraad, alsook om de bediening van gerechtelijken raad of voorloopigen beheerder te vervullen ; 6° om jachtbrieven te bekomen, om deel te maken van de Burgerwacht of dienst te nemen in het leger.

Voor gelijkvormig Extract, afgeleverd aan het openbaar Ministerie.

De Grefier,
BOUWENS.

Bij Koninklijk besluit van 30 November 1869, is de straf des doods hierboven gemeld, veranderd in degene van eeuwigdurende dwangarbeid.

Antwerpen, den 4 December 1869.

De Prokureur des Konings,

E. BOCQUET.

Antwerpen. — Drukkerij L. LEGROS & J. DE DEKEN, Kathelijne-vest, 23.

Affiche met de bekendmaking van de veroordeling tot de dood van Henri Speliers.

© Rijksarchief

BIBLIOGRAFIE

Maes E., *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf. 200 jaar Belgisch gevangeniswezen*, Antwerpen-Apeldoorn, Maklu, 2009.

Rotthier I., *De Gevangenisgids. Archiefgids betreffende de archieven van de Vlaamse penitentiaire inrichtingen*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2001.

Velle K. en Drossens P., 'De rechterlijke macht', in Van Den Eeckhout P., Vantemsche G. (red.), *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e-21e eeuw*. Derde herziene en uitgebreide uitgave. Volume I. Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 2017, 697-728.